

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/20/27-30>

Hüseyn Paşazadə
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
lawyer.huseyn@gmail.com

ƏLAVƏ DƏYƏR VERGİSİNİN TƏTBİQ OLUNDUĞU ÖLKƏLƏRDƏ SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏR: MÜQAYİSƏLİ TƏHLİL

Xülasə

Fikrimizcə, xarici ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da iş, mal və xidmətlərə ƏDV-nin fərqli dərəcələrinin tətbiqi məqsədəuyğun olardı. Bu ilk növbədə, inflyasiyanın qarşısını alır, vergidən yayınma hallarını minimuma endirir və bununla da büdcə gəlirlərində ƏDV-nin payının artmasına səbəb olur. Göründüyü kimi, vergilər dünya ölkələrinin inkişaf səviyyəsindən və mövqeyindən asılı olmayaraq bütün ölkələrdə tutulur. Fikrimizcə, tətbiq olunacaq yeni vergilərin təsiri istehlakçılara təsir etməmək şərti ilə xarici ölkələrdə tətbiq olunan vergilər və onların xüsusiyyətləri dərindən öyrənilməli və Azərbaycanda tətbiqinə cəhd edilməlidir. Yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, istər inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı, istər keçid iqtisadiyyatı, istərsə də inkişaf etməkdə olan ölkələr olsun, bütün ölkələr daim öz vergi sistemlərini təkmilləşdirməyə, effektiv vergi qanunlarını qəbul etməyə və yeni vergi siyasətini həyata keçirməyə çalışırlar.

Açar sözlər: əlavə dəyər vergisi, vergi, Azərbaycan Respublikasında əsas vergi növləri, vergilərin tətbiqi, vergi məəcəlləsi, spesifik xüsusiyyətlər, müqayisə, inkişaf etmiş ölkələr, müqayisəli təhlil

Huseyn Pashazade
Baku State University
master student
lawyer.huseyn@gmail.com

Specific characteristics of the countries where the value added tax is applied: a comparative analysis

Abstract

In our opinion, it would be appropriate to apply different rates of VAT on work, goods and services in Azerbaijan as in foreign countries. First of all, this prevents inflation, minimizes tax evasion, and thereby leads to an increase in the share of VAT in budget revenues.

As it can be seen, taxes are levied in all countries, regardless of the level of development and the position of the countries of the world. In our opinion, the taxes applied in foreign countries and their features should be studied in depth and an attempt should be made to apply them in Azerbaijan, provided that the impact of the new taxes to be applied will not affect the consumers. In addition to the above, all countries, whether they are developed market economies, transition economies or developing countries, are constantly striving to improve their tax systems, adopt effective tax laws, and implement new tax policies.

Keywords: value-added tax, tax, the main types of taxes in the Republic of Azerbaijan, application of taxes, Tax Code, specific characteristics, comparison, developed countries, comparative analysis

Giriş

Müasir şəraitdə xarici ölkələrin vergi sistemləri müxtəlif hüquqi, iqtisadi, siyasi və sosial amillərin təsiri nəticəsində təşəkkül tapmış və inkişaf etmişdir. Azərbaycanda və xarici ölkələrdə vergilərin yığılmasında məqsəd eyni olsa da, onların sayına, strukturuna, yığılma üsullarına,

dərəcələrinə və digər əlamətlərinə görə bütün ölkələrin vergi sistemləri bir-birindən nəzərə çarpacaq dərəcədə fərqlənir. Lakin, bu fərqli cəhətlərə baxmayaraq bütün dövlətlər ölkədə aparılan vergi siyasətini düzgün istiqamətə yönəltməyə, vergi sisteminin sadələşdirilməsinə, büdcə gəlirlərində vergilərin payını azalmaması şərti ilə vergi dərəcələrinin və bununla da vergi yükünün azaldılması istiqamətində yeni yolların axtarılmasına və müasir standartlara cavab verən optimal vergi sisteminin yaradılmasına cəhd edirlər. Müasir şəraitdə əksər dünya dövlətləri üçün ən xarakterik xüsusiyyət dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin səviyyəsidir. İqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi demək olar ki, bütün dövlətlərdə mövcuddur. Fərq isə yalnız bu müdaxilənin hansı səviyyədə olmasındadır. Dövlət müdaxiləsinin əsas məqsədi vergi siyasəti və sahibkarlığa maliyyə təsiri göstərməklə iqtisadiyyatın tənzimlənməsidir, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və iqtisadi artımı, məşqulluğun maksimum səviyyəyə qaldırılmasını, sosial müdafiə sisteminin möhkəmləndirilməsini, qiymətlərin stabil səviyyədə saxlanılmasını təmin etməlidir.

Fikrimizcə, bütün bunlara birdən deyil tədricən nail olmaq mümkündür. Çünki vergi siyasəti İqtisadi siyasətin elə bir qoludur ki, onun daim islahatlara ehtiyacı vardır. Beynəlxalq miqyasda ən çox dəyişikliklərə və islahatlara məruz qalan sahə məhz vergi sistemidir. Bütün ölkələrin tarixi inkişaf mərhələlərində vergi sahəsində islahatlar aparılmışdır. Məsələn, İkinci dünya müharibəsindən sonra Qərbi Avropa ölkələrindəki iqtisadi sıxıntıları aradan qaldırmaq üçün vergi islahatlarına müraciət edilmişdir. Bu dövrdə Qərbi Avropa dövlətləri daha lazımlı olan sənaye sahələrini maliyyələşdirmək üçün vergilərin xidmətindən istifadə etməyə başladılar. Bu islahatlar vergi yükünü ağırlaşdırmaq üçün aparılmırdı, əksinə onların məqsədi vergi mexanizmi vasitəsilə istehsalat sahələrinin inkişafını stimullaşdırmaq idi.

Ümumilikdə inkişaf etmiş ölkələrdə (məsələn, ABŞ-da) həyata keçirilən vergi islahatları aşağıdakı istiqamətlər üzrə aparılmışdır: korporativ və gəlir vergisinin dərəcəsinin aşağı salınması; vergitutma bazasının genişlənməsi; fiskal sistemin sadələşdirilməsi; imkanlı təbəqələrə tətbiq edilən vergi güzəştlərinin ləğv edilməsi; vergi tutulmayan hissənin səviyyəsinin yüksəldilməsi; vergi qanunvericiliyindəki boşluqların doldurulması. Göründüyü kimi, aparılmış bu islahatlar vergi sisteminin bütün sahələrini əhatə etmişdir. Almaniyada isə islahatlar üç mərhələdə aparılmışdır (1986, 1988, 1990). Birinci və ikinci mərhələlərdə vergitutmanın forma və üsulları təkmilləşdirilmiş, üçüncü mərhələdə isə korporativ vergilərin fəaliyyət dairəsi dəyişdirilmişdir. Böyük Britaniyada islahatlar əsasən 1984-cü ildən sonraya təsadüf edir, Məhz bu ildə korporativ verginin dərəcəsi birdən-birə 52%-dən 35%-ə endirilmiş və yeni yaradılan şirkətlərə fəaliyyətlərinin ilk ilinə 100% güzəşt verilmişdir.

Göründüyü kimi inkişaf etmiş ölkələrdə aparılan vergi islahatlarının əsas istiqaməti vergi dərəcələrinin aşağı salınmasına və vergi yükünü yüngülləşdirmək üçün iri miqyaslı güzəştlərin verilməsinə yönəlmişdir.

Müasir şəraitdə xarici ölkələrdə nəinki vergi sistemi, hətta tətbiq olunan vergilər də bir-birindən fərqlənir. Məsələn Böyük Britaniyada vergilər beş qrupa bölünür. Birinci qrupa gəlirdən tutulan birbaşa vergilər (gəlir vergisi, kapitaldan vergi, miras qalan əmlakdan vergi), ikinci qrupa dolayı vergilər (əlavə dəyər vergisi, aksizlər, gömrük rüsumları, qərb rüsumu), üçüncü qrupa yerli vergilər (əmlak vergisi), dördüncü qrupa işgüzar fəallığa görə vergi, beşinci qrupa isə digər vergilər daxildir (Həsənli, 1998: 122). Böyük Britaniyada vergilər dövlət büdcəsi gəlirinin 90%-ni formalaşdırır. Göründüyü kimi Böyük Britaniyada vergilər əsasən fiskal məqsədlərlə toplanılır.

Böyük Britaniyadan fərqli olaraq Fransada vergilər üç qrupa bölünür. Birinci qrupa dolayı vergilər, ikinci qrupa birbaşa vergilər, üçüncü qrupa mülkiyyət vergiləri daxildir. Fransada Mərkəzi vergilərin sayı 10-a, yerli vergilərin sayı isə 14-də çatır.

Fransanın vergi sisteminin əsas fərqləndirici xüsusiyyətləri: dolayı vergitutmanın səviyyəsinin birbaşa vergitutmanın səviyyəsindən yuxarı olması və sosial fondlara ayırımların yüksək olmasıdır. Belə ki, dolayı vergilər büdcə gəlirlərinin 60%-ni təşkil edir. Ümumilikdə isə Fransada əsasən mərkəzi vergilərdən ƏDV, kapitaldan daxil olan gəlirlərə görə vergi, daşınmaz əmlakdan daxil olan gəlirlərə görə vergi, səhmdar cəmiyyətlərin gəlirlərindən vergi, əmək haqqı fonduna vergi, mirasa

görə vergi, gerb yığımı, yerli vergilərdən isə, yaşayışa görə vergi, mədən vergisi, torpaq vergisi, erazinin təmizlənməsinə görə vergi, yaşllaşdırmaya görə vergi və s. tətbiq olunur.

Almaniyada isə vergilər üç büdcəyə (federal, ərazi və yerli büdcələrə) ödənilir. Almaniyada tətbiq olunan vergilərdə maraqlı xüsusiyyət tətbiq olunan vergilərin sayının həddindən artıq çox olmasıdır. Belə ki, Almaniyada 50-ə yaxın vergi tətbiq edilir. Bunlara fiziki şəxslərdən gəlir vergisi, bəyannamə üzrə ödənilən gəlir vergisi, korporasiyalardan vergi, əlavə dəyər vergisi, kapitaldan daxil olan gəlirlərə görə vergi, idxal dövriyyəsinə görə vergi, əmlak vergisi, torpaq vergisi, torpaq sahələrinin alınması zamanı ödənilən vergi, sığorta vergisi, vərəsəlik və bağışlama vergisi, avtomobil sahiblərindən vergi, yanğından mühafizə xidmətinin saxlanması vergi, aksiz vergisi, ölkə ərazisində neft və qaz hasilatının inkişafına yönəldilmiş yığımlar və sair aiddir. Almaniyada olduğu kimi Rusiyada da vergilər üç büdcəyə ödənilir. Federal büdcəyə 16, regional büdcələrə 7, yerli büdcələrə isə 5 vergi və yığım ödənilir (Musayev, Kəlbəyev, Hüseynov, 2002: 112).

Yaponiyada isə 25 dövlət, 30 yerli vergi üç qrup vergilərin daxilində qruplaşmışdır: hüquqi və fiziki şəxslərdən gəlir vergisi, əmlak vergisi, birbaşa və dolay istehlak vergiləri. Yaponiyada vergilər dövlət büdcəsinin yalnız 64%-ni təşkil edir (Yaqubov, 2001: 173).

Amerika Birləşmiş Ştatlarında dünyanın heç bir ölkəsində olmayan vergi sistemi fəaliyyət göstərir. Belə ki, ABŞ-da vergilər strukturuna görə üç yerə bölünür: federal vergilər, ştatların vergiləri, yerli vergilər. Maraqlı cəhət isə ABŞ-da eyni verginin bütün səviyyələrdə tətbiq olunmasıdır. Məsələn; gəlir vergisi, korporasiyaların gəlirlərinə görə vergi, aksiz vergisi, vərəsəlik və ya bağışlama vergisi həm federal, həm ştat, həm də yerli vergi kimi tətbiq olunur. Belə ki, federal səviyyədə gəlir vergisi hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərdən, fərdi sahibkarlardan, müəssisələrdən, ştat səviyyəsində isə federal gəlir vergisindən fərqli və aşağı dərəcələrlə əhalidən tutulur və bununla belə ABŞ qanunvericiliyində heç kəsin ikinci dəfə eyni vergini ödəməsinə yol verilmir. Digər bir maraqlı cəhət isə ABŞ-da hələ də ƏDV-nin tətbiq olunmamasıdır. Düzdür, burada 38,25% dərəcə ilə ƏDV-yə bənzər satışdan vergi tətbiq olunur (Melnik, 1999: 20). Lakin, dərəcələrin aşağı səviyyəsi ƏDV kimi səmərə vermir.

Tətbiq olunan vergilərin müxtəlifliyinə və digər ölkələrdən fərqliliyinə görə seçilən ölkə kimi Gürcüstan daha çox diqqət cəlb edilir. Belə ki, digər MDB dövlətlərindən fərqli olaraq bu ölkədə geniş yayılmış vergilərlə yanaşı təbii ehtiyatlardan istifadəyə görə vergi, ətraf mühitin çirkləndirilməsinə görə vergi, avtoneqliyyatın ölkə ərazisinə daxil olmasına görə vergi, mehmanxana vergisi, reklam vergisi, oyun biznesinə görə vergi və s. bu kimi maraqlı vergilər tətbiq olunur (Rzayev, 2000: 392).

Azərbaycanda olduğu kimi dünya ölkələrinin əksəriyyətində ƏDV-dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Artıq Avropada ƏDV- yə xüsusi bir vergi növü kimi baxılır. 1993-cü ildə Avropa İttifaqına daxil olan ölkələr ƏDV-nin dərəcəsini yaxınlaşdırmaq üçün 15%-lik minimal səviyyə müəyyən etdi. Maraqlı cəhət budur ki, Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrdən bir-birinə ixrac ƏDV-dən azaddır. Bu məqsədlə Avropa ittifaqı daxilində ƏDV üzrə klirinq sisteminin tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur.

Bu sistemin tətbiqində məqsəd ixrac nəticəsində ƏDV-üzrə ixracatçıların büdcələrdə yaranan itkilərin yerini doldurmaqdır. Dolay vergilər içərisində dünyada ən çox yayılmış və tətbiq olunan vergi əlavə dəyər vergisi hesab olunur. Lakin ƏDV-in tətbiqinin bütün ölkələr üçün özünəxas xüsusiyyətləri vardır ki, bu da xarici ölkələrin vergi sistemini bir-birindən fərqləndirməyə imkan verir. Məsələn, ƏDV-in yaradıcısı hesab olunan Fransada ƏDV-in 2 dərəcəsi tətbiq olunur. Standart dərəcə 19,5% və bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarına, ərzağa, dərmana, tibbi avadanlığa, yük və sərnişin daşınmasına tətbiq edilən azaldılmış - 5,5% dərəcə Fransanın vergi qanunvericiliyində ƏDV sahəsində xüsusi yer vergidən azad olunmalara verilir. Belə ki, Fransada ixracla bağlı bütün əməliyyatlar (sahibkarlıq subyektləri məhsul ixrac edərkən onun alınması və istehsalı zamanı ödədikləri ƏDV məbləğini geri almaq hüququna malikdirlər), bank və maliyyə fəaliyyəti, xüsusi həkim və müəllimlər, kənd təsərrüfatı və balıqçılıq, inzibati, sosial, mədəni və idman funksiyalarını yerinə yetirən dövlət müəssisələri ƏDV-dən azaddır (Qorbunov, 1993: 78).

Ədəbiyyat

1. Həsənlı, M. (1998). "Vergilər". Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı, 416 s.
2. Musayev, A., Kəlbıyev, Y., Hüseynov, A. (2002). Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti islahatlar və nəticələr. Bakı: "Təfəkkür" NPM, 324 s.
3. Yaqubov, S. (2001). Azərbaycan iqtisadiyyatı: inkişaf meyli, strategiyası və problemləri. Bakı, 173 s.
4. Melnik, D. (1999). Vergi idarəçiliyi. Moskva: Maliyyə və statistika, 125 s.
5. Rzayev, R. (2000). "Pul, kredit və banklar". Bakı: "Qanun" nəşriyyatı, 392 s.
6. Qorbunov, A. (1993). Vergi planlaşdırılması və maliyyə itkilərinin azaldılması. Moskva: BIZ, 78 s.

Göndərildi: 14.02.2023

Qəbul edildi: 31.03.2023